

BOLALAR RIVOJLANISHIDA O‘YIN FAOLIYATINING PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK AHAMIYATI

Hamroyeva Gulirayhon Umidjonovna

Buxoro viloyati Qorako‘l pedagogika texnikumi
maxsus fanlar o‘qituvchisi

Anotatsiya: Ushbu maqolada bolalar rivojlanishida o‘yin faoliyatining psixologik va pedagogik ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. O‘yin faoliyati bolaning kognitiv, emotsional, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishida asosiy omil sifatida baholanadi. Maqolada o‘yin orqali bolalarning fikrlashi, tasavvuri, ijodkorligi, nutqi va muloqot ko‘nikmalarining shakllanishi, shuningdek o‘yin metodlarining ta‘lim jarayonidagi o‘rni yoritilgan. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida rivojlantiruvchi o‘yinlarning maktabgacha yoshdagi bolalar ta‘limi va tarbiyasidagi o‘rni, psixologik mexanizmlari va pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: O‘yin faoliyati, bolalar rivojlanishi, psixologik rivojlanish, pedagogika, maktabgacha ta‘lim, kognitiv rivojlanish, emotsional rivojlanish, ijtimoiylashuv, ijodkorlik, ta‘lim texnologiyalari, didaktik o‘yinlar, rivojlantiruvchi o‘yinlar, motivatsiya, nutq rivoji, muloqot ko‘nikmalari, shaxs rivoji, faoliyat nazariyasi, psixologik mexanizmlar, pedagogik metodlar.

Bola rivojlanishi jarayoni murakkab, ko‘p qirrali va uzluksiz kechuvchi psixologik hamda pedagogik jarayondir. Ushbu jarayonni tashkil etishda o‘yin faoliyati beqiyos ahamiyatga ega bo‘lib, bolalarning tabiiy ehtiyoji sifatida ularning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Ilmiy manbalarda o‘yin faoliyati bolaning yetakchi faoliyati sifatida talqin qilinadi, chunki aynan o‘yin jarayonida bola atrof-muhitni anglaydi, o‘z tajribasini boyitadi, muloqot qiladi, yangi ko‘nikmalarni o‘zlashtiradi hamda rivojlanishning turli bosqichlarini bosib o‘tadi.

Psixologik nuqtayi nazardan, o‘yin bola tafakkurining faollashishiga, tasavvurining kengayishiga, emotsional holatining barqarorlashishiga xizmat qiladi. O‘yin jarayonida bola rollarga kiradi, vaziyatlarni modellashtiradi va turli ijtimoiy munosabatlarni o‘z tajribasi orqali qayta yaratadi. Bu esa uning ijtimoiylashuv jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Pedagogik nuqtayi nazardan, o‘yin ta‘limning tabiiy shakli bo‘lib, bolalarning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi, yangi bilimlarni oson va qiziqarli tarzda egallashga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishida o‘yin metodlaridan samarali foydalanish nafaqat ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantiradi, balki shaxsiy sifatlarni – mustaqillik, faoliyatga tayyorlik, ijtimoiy faollik, hamkorlik va mas’uliyatni ham rivojlantiradi. Shu sababli zamonaviy pedagogika o‘yin faoliyatini ta’lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi sifatida e’tirof etadi. Rivojlantiruvchi va didaktik o‘yinlar maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning intellektual, emotsional, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishi uchun eng samarali pedagogik vositalar qatorida turadi.

O‘yin faoliyati bolalar rivojlanishida eng qadimiy, tabiiy va eng samarali jarayonlardan biri sifatida qaraladi. Bola tug‘ilgan ilk kunlardan boshlab atrofni idrok etish, voqelikni anglash, harakatlarni sinab ko‘rish, kichik muammolarni hal qilish jarayonlarida aynan o‘yin vositasidan foydalanadi. Psixologik nuqtai nazardan o‘yin bolaning ichki ehtiyojlari va tabiiy rivojlanish qonuniyatlaridan kelib chiqadi; pedagogik jihatdan esa o‘yin ta’lim jarayonining ajralmas elementi bo‘lib, bolaning bilish faolligini rag‘batlantiradi, uning tashabbuskorligini oshiradi va shaxsiy rivojlanishini tezlashtiradi. O‘yin faoliyati bolaning emotsional olamiga, tafakkuriga, nutqiga, ijtimoiy ko‘nikmalariga, diqqat va xotirasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bola o‘yin jarayonida o‘z xatti-harakatlarini boshqarishni, his-tuyg‘ularini nazorat qilishni, vaziyatga mos qarorlar qabul qilishni o‘rganadi. O‘yinlar orqali u o‘ziga ishonch hosil qiladi, o‘zining jismoniy imkoniyatlarini sinab ko‘radi, yutuq va mag‘lubiyatni boshdan kechirish tajribasiga ega bo‘ladi. Bu jarayon shaxsning keyingi rivojlanish bosqichlarida muhim rol o‘ynaydi, chunki o‘yin orqali orttirilgan tajribalar hayotiy vaziyatlarda moslashuvchanlikni oshiradi. Ayniqsa, rolli o‘yinlar bolaning ijtimoiy tajribasini shakllantirishda katta ahamiyatga ega bo‘lib, ular orqali bola kattalarning rolini sinab ko‘radi, ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtiradi va muayyan kasblar to‘g‘risida dastlabki tasavvurlarga ega bo‘ladi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin faoliyati bolaning kognitiv rivojlanishini jadallashtiradi. Masalan, konstruktiv o‘yinlar mantiqiy fikrlash, muammoni hal qilish, tahlil va sintez qilish ko‘nikmalarining shakllanishiga yordam beradi. Konstruktiv o‘yin jarayonida bola predmetlarning tuzilishini, shakl va kattalik nisbatlarini, fazoviy munosabatlarni o‘rganadi. Bu esa uning aqliy faoliyatini rivojlantiradi, murakkab vazifalarni bajarishga tayyorlaydi. Didaktik o‘yinlar esa bola idrokini, tasniflash, solishtirish, umumlashtirish kabi intellektual ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Nutqni rivojlantiruvchi o‘yinlar esa fonetik jihatdan to‘g‘ri talaffuz, lug‘at boyligini kengaytirish, nutq strukturasi va grammatik qoliplarni mustahkamlashda katta ahamiyatga ega.

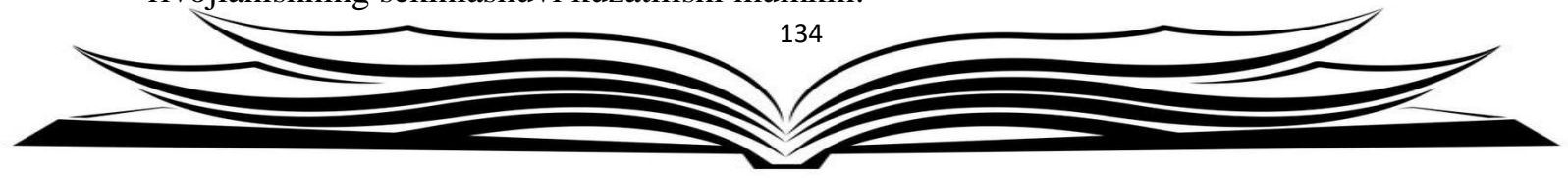

Pedagogik jihatdan o'yin bolalarning ta'lim jarayonidagi ishtirokini faollashtiruvchi vosita bo'lib, ularning qiziqishini uyg'otadi, o'qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. O'yin davomida bola o'z bilimlarini amaliyotda qo'llaydi, yangi bilimlarni mustaqil ravishda izlab topishga intiladi. O'yin faoliyatiga asoslangan ta'lim modelida bola o'rganayotgan materialni chuqurroq idrok etadi, chunki o'yin jarayoni uning motivatsiyasini oshiradi va o'quv topshiriqlarini bajarayotganda zavq bag'ishlaydi. Interfaol o'yinlar esa o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi, guruhviy fikrlash, bir-birini tinglash va umumiy qarorga kelish ko'nikmalarini shakllantiradi.

O'yin faoliyati bolalarning jismoniy rivojlanishida ham katta ahamiyatga ega. Harakatchan o'yinlar bolaning mushaklari, koordinatsiyasi, tezkorligi, chaqqonligi, chidamliligi va motorik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunday o'yinlarning muntazam qo'llanilishi sog'lom turmush tarziga bo'lgan yo'nalishni shakllantiradi, shuningdek, jismoniy faollikni oshirish orqali bolalarda stressni kamaytiradi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, harakatchan o'yinlar o'z-o'zini nazorat qilish, qoida asosida harakat qilish, emotsional zo'riqishni bartaraf etish jarayonlarida ham muhim rol o'ynaydi. Chunki har qanday harakatchan o'yinda aniq maqsad va qoidalar bo'ladi, bola esa ushbu qoidalarga amal qilish orqali o'z impulsini boshqarishni o'rganadi.

Bola o'yin jarayonida tengdoshlar bilan doimiy muloqotda bo'lgani uchun uning kommunikativ rivojlanishi ham jadallashadi. Guruhli o'yinlar jarayonida bola o'z fikrini aniq bayon qilish, suhbatdoshini tinglash, munozara qilish, o'z pozitsiyasini himoya qilish, murosaga kelish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni egallaydi. Bu ko'nikmalar keyinchalik maktab ta'limida va hayotda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Shu bois zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'yin metodlari bilan boyitilgan bo'lib, o'qituvchilar o'quv muhiti va didaktik materiallarni yaratishda o'yinga asoslangan yondashuvlardan keng foydalanadi.

O'yin faoliyatining yana bir muhim jihati shundaki, u bolaning emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. O'yin davomida bola turli his-tuyg'ularni boshdan kechiradi: quvonch, ajablanish, hayajon, xavotir, mag'rurlik, ba'zan esa hafsalasi pir bo'lishi mumkin. Bularning barchasi uning emotsional yetukligiga xizmat qiladi. Ayniqsa, rolli o'yinlarda bola o'z emotsiyalarini boshqalarning emotsiyalari bilan taqqoslaydi va empatiya ko'nikmasini rivojlantiradi. Empatiya esa kommunikativ madaniyatning asosiy tayanchi hisoblanadi. Shu sababli, psixologlarning ta'kidlashicha, 3–7 yosh oralig'ida o'yin faoliyatiga yetarli e'tibor berilmasa, bolada ijtimoiy-emotsional rivojlanishning sekinlashuvi kuzatilishi mumkin.

O‘yin faoliyatining pedagogik jarayonda qo‘llanilishi zamonaviy ta‘lim talablariga to‘liq mos keladi. Bugungi kunda kompetensiyaga asoslangan ta‘lim modeli o‘quvchilarning faolligini, mustaqil fikrlashini va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishni nazarda tutadi. O‘yin metodlari aynan shu kompetensiyalarning shakllanishi uchun eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. O‘yin orqali o‘quvchilar muammoni hal qilish, ijodiy fikrlash, axborot izlash va uni qayta ishlash, kommunikatsiya qilish, jamoada ishlash kabi kompetensiyalarni egallaydi. Bu esa nafaqat maktabgacha yoshdagi bolalar, balki boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ham zarurdir.

O‘yin faoliyati shuningdek, bolalar psixikasidagi individual farqlarni inobatga olish imkonini beradi. Ba‘zi bolalar faol va tashabbuskor bo‘lsa, boshqalari tortinchoq va passiv bo‘lishi mumkin. O‘yin jarayoni ularni o‘zaro integratsiyalash, o‘z qobiliyatlarini namoyon etish, o‘z-o‘zini anglash va ijtimoiylashuvni tabiiy yo‘l bilan amalga oshirish imkonini yaratadi. O‘yin davomida bola o‘z iqtidorini ochib beradi, o‘ziga xos rollarni bajaradi, mustaqil qaror qabul qiladi va o‘zini turli vaziyatlarda sinovdan o‘tkazadi.

O‘yin faoliyati bolalar rivojlanishining barcha jabhalarini qamrab oladi: kognitiv, emotsional, ijtimoiy, jismoniy va axloqiy rivojlanish o‘yin orqali shakllanadi va mustahkamlanadi. O‘yin bola uchun nafaqat ko‘ngilochar mashg‘ulot, balki hayotga tayyorgarlik maktabi, shaxs sifatida kamol topishning asosiy jarayoni hisoblanadi.

Bolalarning har tomonlama rivojlanishida o‘yin faoliyati yetakchi omillardan biri sifatida alohida o‘rin tutadi. O‘yin jarayoni bola uchun tabiiy ehtiyoj bo‘lib, uning shaxsiy, aqliy, emotsional va jismoniy rivojlanishida muhim vosita hisoblanadi. Psixologik nuqtai nazardan o‘yin bolaning bilish jarayonlari – idrok, tafakkur, xotira, diqqat va tasavvurni sezilarli darajada faollashtiradi. Pedagogik jihatdan esa o‘yin ta‘lim jarayonining ajralmas elementi bo‘lib, bola o‘z bilimlarini mustaqil rivojlantirishga, mustaqil fikrlashga va atrof-muhitni chuqurroq anglashga undaydi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin faoliyati bolalarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishda eng samarali vosita hisoblanadi. Tengdoshlari bilan munosabatga kirishish, o‘z fikrini aniq bayon qilish, hamkorlikda qaror qabul qilish, murosaga kelish kabi ko‘nikmalar aynan o‘yin jarayonida shakllanadi. Ayniqsa, rolli o‘yinlar bolaga ijtimoiy rollarni sinab ko‘rish, kasblar haqida dastlabki tasavvurga ega bo‘lish, empatiya hislarini rivojlantirish imkonini beradi. Bu esa shaxsning keyingi ijtimoiylashuv bosqichlarida katta ahamiyat kasb etadi.

O‘yin faoliyati jismoniy rivojlanishning ham ajralmas qismi hisoblanadi. Harakatchan o‘yinlar orqaligina bola motorika, muvozanat, chaqqonlik, sezgirlik kabi jismoniy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Shu bilan birga, emotsional barqarorlik, ijobiy

kayfiyat, stressga chidamlilik ham aynan o‘yin davomida shakllanadi. O‘yinlar bola uchun ichki kechinmalarni chiqarish, his-tuyg‘ularni boshqarish va muvozanatni tiklashning eng qulay vositasidir.

Shuningdek, o‘yin faoliyati zamonaviy kompetensiyaga asoslangan ta‘lim talablari bilan hamohangdir. O‘yin – o‘quvchining faolligini oshiradi, motivatsiyasini kuchaytiradi, ijodiy fikrlashni shakllantiradi. Konstruktiv, didaktik, innovatsion va interfaol o‘yinlar orqali bola turli didaktik vazifalarni bajara oladi, muammoni hal qilish, tahlil qilish, qaror qabul qilish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘ladi.

Shu bois maktabgacha ta‘lim, boshlang‘ich ta‘lim va keyingi ta‘lim bosqichlarida o‘yin texnologiyalaridan keng foydalanish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. O‘yin – bola taraqqiyotining tabiiy mexanizmi, shaxs kamolotining asosiy asoslaridan biri va ta‘limning eng samarali metodlaridan biri ekanligi ilmiy jihatdan isbotlangan. Kelgusida bolalar bilan ishlash metodikalarida o‘yin texnologiyalarini yanada takomillashtirish, yosh xususiyatlariga moslashtirish va innovatsion pedagogik yondashuvlar bilan boyitish dolzarb vazifa bo‘lib qoladi.

Umuman olganda, o‘yin faoliyati bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta‘minlaydigan kompleks psixologik-pedagogik mexanizm bo‘lib, uning mazmunli tashkil etilishi bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatli ijtimoiy hayoti, ta‘lim jarayonidagi yutuqlari va shaxs sifatida yetuklashuvining poydevorini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vigotskiy L. S. O‘yin va psixik rivojlanish. – Moskva: Pedagogika, 1984.
2. Leontev A. N. Faoliyat, ong va shaxs. – Moskva: Nauka, 1975.
3. Elkonin D. B. Bola psixologiyasi bo‘yicha tadqiqotlar. – Moskva, 1978.
4. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969.
5. Bruner J. Play, Thought and Language. – Harvard University Press, 1985.
6. Smilansky S. Children’s Play and Learning. – New York: Routledge, 1990.
7. Bodrova E., Leong D. Tools of the Mind: The Vygotskian Approach. – Merrill, 2007.
8. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirligi. Maktabgacha ta‘lim standarti, 2021.
9. Abduqodirova B. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.

